

tematik, felsefe, edebiyat ve sanat tarihi de tahsil etti. Tüm bunları edinmesinde babasının etkisi oldukça büyüktü².

Alman Protestan din adamı ve politikacısı Lepsius, babasının izinden gitmiş ve daha başlangıçtan itibaren Doğunun renkli dünyası ilgisini çekmişti. Bu ilgi Aralık 1884'te Kudüs'teki Alman cemaatine papaz yardımcısı olarak atandığında daha da artmış ve bu arada Piskopos Gobat'ın torunu Margarete Zeller ile evlenmişti³.

Doğudaki tüm sosyal aktivitelerini Ermeniler üzerinde yoğunlaştıran ve onların Avrupa'daki bir numaralı savunucusu olan Lepsius, 1887'de Harz Friesdorf'ta papazlık yapmış ve 1897'de tüm zamanını Ermenilere ayırmak daha doğrusu Ermenilere yapılan sosyal yardım çalışmalarını koordine etmek için kendi isteği ile görevinden ayrılmıştı. Berlin'de yerleşen Lepsius, 1895'te Potsdam'da kurduğu ve çeşitli yerlerde yetimhane, klinik ve eczaneler açarak Ermenilere yardım ulaştıran "Alman Doğu Misyonu" nun müdürlüğünü yapmıştı. Yine 16 Haziran 1914'te Berlin'de kurmuş olduğu ve aynı amaç doğrultusunda çalışmalar yapan "Alman Ermeni Cemiyeti" nin de müdürlüğünü yürütmüştü.

29 Eylül 1895'te gerçekleştirilen bir ayinde, Müslümanlar arasında yaşayan Hristiyanların yerine getirmeleri gereken görevleri hakkında konuşan Lepsius, o günün akşamı üç arkadaşı ile birlikte misyonerlik çalışmasını özel bir amaca dönüştürmeye karar vermişti. Böylece, yapılan birlik çağrısı üzerine kendilerine katılan yüz kişilik arkadaş grubunun da desteği ile Nisan 1896'da sessiz sedasız bir şekilde "Alman Doğu Misyonu"

---

2 Die Grosse Brockhaus, Bd.11, s. 328; Neue Deutsche Biographie, Bd. 14, s. 308; Gotthard Jäschke, "Johannes Lepsius Zum Hundertsten Geburtstag am 15 Dezember", *Die Zeichen der Zeit* (Evangelische Monatsschrift für Mitarbeiter der Kirche)", 12 (1958), s. 447; Wolfgang Gust, *Der Völkermord an den Armeniern-Die Tragödie des ältesten Christenvolkes der Welt*, München, Wien, 1993, s. 18.

3 Jäschke, "Johannes Lepsius...", s. 447.

doğmuş oldu. Bu kuruluş, Ermeni dul ve yetimlerine yardım ulaştırmayı acil bir görev olarak değerlendirerek çalışmalarına başladı. Türkiye'deki Ermenilere kovuşturma ve kovalamaca yapıldığı hakkında oldukça yetersiz ve şüpheli birtakım haberlerin yayılması üzerine Lepsius, Mayıs- Haziran 1896'da Türkiye'ye bir araştırma ve inceleme gezisi yapmak zorunda kaldı. Geri döndükten sonra, ricaşı üzerine Pastör Ernst Lohmann Frankfurt (Main)'ta "Alman-Ermeni Yardım Derneği" ni kurdu. Bu arada görevinden (Harz Wippra Friesdorf'taki din adamlığı) ayrılarak Berlin'e gelen Lepsius, Frankfurt'la bağlantılı olarak çalışan Berlin'deki Komite'nin sekreterliğini bizzat kendisi üstlendi. Daha ilk yarım sene içerisinde yardımlar akmaya başladı ve 630 bin Mark'ın üzerinde bağış yapıldı. Lepsius, insanları tamamen bu işe yönlendirmeyi ve onları kazanmayı arzuluyordu. Büyük bir ihtimalle Lepsius'un girişimleri sonucunda, Prusya Ruhani Meclisi 29 Kasım 1897'de aşağıdaki açıklamayı yayınladı:

"Ermenistan'daki kardeşlerimizin katlandığı ve katlanmakta olduğu acılardan derin bir üzüntü duymaktayız. Ruhani Meclis, Protestan Milli Kilisesi'nin üyelerine yönelerek, onlardan Ermeni kardeşlerine yardım etmelerini, aileleri yok edilen çocukları himayelerine almalarını ve çekilen acılara bir son vermelerini rica etmektedir."

1898 yılı başlarında "Berlin Komitesi"nin çalışmaları sonucunda 700'den fazla yetim çocuk koruma altına alınmıştı. Daha sonraları ta İran'a kadar uzayan bu çalışmaların merkezi Urfa- Ortaçağın Edessa'sı- olmuştu, Lepsius Friesdorf'ta fakir kız çocuklarının uğraşısı için kurmuş olduğu halı dokuma atölyelerini Urfa'ya nakletti. O, yalnız sadaka dağıtmaktansa, iş imkânı sağlayarak, Ermenilere daha iyi hizmet verileceği düşüncesindeydi. Ermenilere yönelik sosyal yardımların en önemli şubesini, Urfa ve Diyarbakır'da kurulan sağlık merkezleri oluşturmaktaydı. Lepsius, diğer taraftan bölgeye öğretmenler göndererek, Ermeni gençlerinin eğitim ve öğretimlerini de sağladı. Buna karşılık dinsel etkinliğini kullanmaktan kaçınıyordu. Çünkü, Ermenilerin Ulusal Gregoryan Kilisesi ile arasının açılmasını ve bir zıtlasmaya gidilmesini kesinlikle istemiyordu.

O, özenli ve dostça ilişkiler kurmayı ümit etmekteydi. 1914 yılı başlarında, 1900'lerden sonra "Berlin Sosyal Yardım Kuruluşu" olarak da anılan "Alman Doğu Misyonu"nun durumu pek de elverişli görünmüyordu. Çünkü, savaşın başlaması İran'daki çalışmaların tamamen durmasına sebep olduğu gibi Türkiye'deki çalışmalara da engel olmuştu.

Ermeni sorununun çözüme kavuşturulması anlayışında 16 Haziran 1914'te "Alman Ermeni Cemiyeti"ni kuran Lepsius'a göre, Ermeni sorununa bir yıl sonra deşet verici bir çözüm yolu bulunmuş gibiydi.

Lepsius, büyük bir korku ve endişe içerisinde İstanbul'a gitti ve Enver Paşa ile özel bir görüşme yaptı. Bu görüşme esnasında Enver Paşa'ya; Türkiye'nin iç kesimlerinde olup biten her şeyin sorumluluğunu üstlenmek istediğini açıkladı*. Güvenilir kaynaklardan edindiği bilgilerden durumun ciddiyetini kavrayan Lepsius, artık daha fazla sessiz kalınmaması gerektiğine inanmaktaydı. Lepsius, o zamanki Türk- Alman ittifakı itibarıyla gizli birtakım bilgiler de içeren bir misyon raporu kaleme aldı⁴. Da-

* "Ermeni Tabusu" adlı kitabımın, gerek kaynaklarından gerekse içeriğinden tarafsız olmadığı, Ermeni resmi tarih tezini savunduğu ve tarihi gerçekleri çarpıtarak, eyyamcılık yaptığı kolaylıkla saptanabilen Yves Ternon, söz konusu görüşme ile ilgili olarak şunları yazmaktadır: Lepsius, İstanbul'da 11 Ağustos 1915'te ilk olarak Enver Paşa ile bir araya geldi. Harbiye Nazırı Enver Paşa, Ermeni sürgünleri için her türlü yardım programını reddetmiş ve bazı hükümet üyelerinin "Ermenilerin işini bitirme" konusunda uzlaşma içerisinde olduklarını da sözlerine eklemişti. Lepsius, bundan başka bir şey yapamadı ve Alman kamuoyunu harekete geçirmek için ötede beride bulup buluşturduğu belgeleri alarak Almanya'ya geri döndü (Ternon, Tabu Armenien..., s. 219). Diğer taraftan, asil uzmanlık alanı ev ekonomisi olan ve "Der Spiegel" Dergisi'nin redaktörlüğünü yapan Alman ırkçılarından Wolfgang Gust, "Ermeni Soykırımı: Dünyanın En Eski Hıristiyan Halkının Trajedisi" başlıklı incelemesinde, Türkleri soykırımı suçlusı gibi göstermekten çekinmiyor ve sırf Alman kamuoyunun desteğini kazanmak gayesiyle yalanlar uydurmaktan geri kalmıyordu. Lepsius'un Enver Paşa ile yaptığı bu görüşmede sözüm ona Enver Paşanın alaycı bir tavırla "İçimizdeki düşmanı bitirmeliyiz" dediğini belirten Gust, yalanlarına devamla, Lepsius'a atıfta bulunarak, "Türk bakanlarından birinin, Abdülhamid'in otuz yıl içinde bitiremediği işin üç hafta içerisinde başarılacağını övünerek vurguladığını" yazmaktadır (Gust, Der Völkermord..., s.242).

⁴ Johannes Lepsius, *Bericht über die Lage des Armenischen Volkes in der Türkei*, Tempelverlag, Potsdam, 1916.

ha sonra Hollanda'ya gitmeye karar veren Lepsius, kendi isteği ile "Alman Doğu Misyonu"ndaki görevinden ayrıldı. Başta Ermeniler olmak üzere Doğudaki Hıristiyanlar için yapmış olduğu etkin çalışmalarını takdir edilerek, Lepsius'a, Ekim 1917'de Berlin Üniversitesi Teoloji Fakültesi tarafından fahri doktora payesi verildi. Bu arada Urfa'daki halı dokuma atölyesi büyük güçlük ve sıkıntılara rağmen 1918 Ekim ayı sonuna kadar çalışmalarını devam ettirebildi. Sağlık hizmetlerini ise İsviçre Yardım Komitesi üstlenmişti.

Hollanda'da bulunan Lepsius, 1918 Kasım ayı sonunda Almanya'ya döndü. Almanya Dışişleri Bakanı Solf'un izniyle Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki Ermeni sorunu ile ilgili diplomatik belgeleri gözden geçirdi ve Mayıs 1919'da bu belgeleri yayınladı⁵.

Lepsius bu çalışmasıyla: Alman Hükümeti'nin Ermenilerin yazgısı konusunda tamamen suçsuz olduğunu ve yine Alman Hükümeti'nin Konsoloslukları aracılığı ile Ermenilerin içinde buldukları durumu iyileştirmek, hafifletmek için hemen hemen her şeyi yapmış olduğunu ispat etmeyi hedeflemişti.

Lepsius, savaş sonrası Türkiye'deki çalışmalarını sürdürebilmeyi ümit etmekteydi. Bu nedenle 1 Mayıs 1919'da Alman Protestan Papazlarına bir çağrıda bulunarak en büyük arzusunun dile getirdi ve binlerce yetim çocuğun bakımını sağlamaları isteğinde bulundu. 1922'de sadece Urfa, Harput, Diyarbakır ve Mardin bölgelerinden Suriye'ye sevk edilen 7000 yetim çocuk Amerika ve İsviçreliler tarafından koruma altına alınmıştı. Lepsius, ölümünden kısa bir süre önce, en azından eski dostu ve çalışma arkadaşı İsviçreli Jakob Künzler'in Lübnan Ghasir'de sessiz ve uygun bir şekilde yardım çalışmalarını yürüttüğünü görebilmişti. Bu yardım

---

5 Johannes Lepsius, *Deutschland und Armenien. Sammlung Diplomatischer Aktens-tücke*, Potsdam, 1919.

çalışmaları sonrası çok sayıdaki Ermeni mülteci Sovyet Ermenistanı'nda yeni bir vatana kavuştu. Bölgede yapılan tüm çalışma ve faaliyetlerde Lepsius'un özverili çalışmalarının payı büyüktür⁶.

Başında Dr. Johannes Lepsius'un bulunduğu "Alman Ermeni Cemiyeti" 1 Mart 1918'de Almanya Dışişleri Bakanlığı'na yazılı başvuruda bulundu. Söz konusu yazıda; Alman askeri birliklerinin Doğu Anadolu'daki Hıristiyanları korumaları gerektiği vurgulanmaktaydı.

Nisan 1918 başlarında ise Alman Ermeni Cemiyeti'nin; eğer Türkler Ermeniler için genel af ilan eder ve Ermeni muhacirlerin geri dönmelerini sağlarlarsa, mücadelelerini sürdürmekte olan Ermenilerin silahlarını bırakmaları yolunda Taşnaksutyun ile arabuluculuk görevini üstlenebileceği belirtilmekteydi. Almanya Dışişleri Bakanlığı bu girişimi desteklemekte, ancak Türk makamlarından bir seyahat izin belgesi alınması gerektiğini açıklamaktaydı. Alman Ermeni Cemiyeti ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Ermeniler için genel af yasası çıkarması, Kars, Ardahan ve Batum halkına "Selfdetermination" hakkı tanınması ve Rus Ermenistanı'na Türkler'in nüfuzunun engellenmesi konularında Alman Hükümeti'nden güvence istemekteydi. Öte yandan bu cemiyet yöneticilerinden Papaz Stier'in Türkiye'ye seyahat etmek istediği bildirilmekteydi.

Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Bernstorff, 16 Nisan'da, Alman Ermeni Cemiyeti'nin yukarıdaki arabuluculuk önerisinin başarılı olamayacağı görüşündeydi: Ermeni çeteleri -bir kısmı düşmanlık diğer bir kısmı önceden yaşadıkları olaylar yüzünden kıskırtılmaktadır- Türklere terör uygulamakta ve Ermeniler Türkleri yok etmeye çalışmaktadırlar⁷.

6 Jäschke, "Johannes Lepsius", s. 447-448; Neue Deutsche Biographie, Bd.14, s. 308; Die Grosse Brockhaus, Bd.11, s.328.

7 Wolf Dieter Bihl, Die Kaukasus -Politik der Mittelmächte, Teil II, Die Zeit der Versuchten Kaukasischen Staatlichkeit (1917-1918), Wien-Köln-Weimer, 1992, s. 67,69; Kılıç, "Ermeni Propagandaları...", s.284-285.

Bu arada Almanya Dışişleri Bakanlığı, Almanya'nın Kafkasya'daki çıkarlarına gittikçe ters düşmeye başlayan Alman Ermeni Cemiyeti'nin aktivitelerini sınırlandırmaya çalışıyordu. 30 Temmuz 1918'de dışişlerinden yapılan bir açıklamada, Lepsius'un Tiflis'e gitmesinin arzu edilmediği vurgulanmaktaydı. Almanya Dışişleri Bakanlığı'na göre; Lepsius, sadece Ermenilere sahip çıkıyor, onları koruyup kollamak için girişimlerde bulunuyor, ancak bu arada Almanya'nın Kafkasya'daki çıkarlarını unutuyordu⁸.

Lepsius'un Ermeniler Hakkında Yazdığı Kitapları

Batı kamuoyunda, özellikle Alman kamuoyunda soykırım iddiasının ispatında vazgeçilmez öneme sahip kaynakların başında Lepsius'un Ermeniler hakkında yazmış olduğu kitapları gelmektedir. Papaz Lepsius'un ne denli nesnel bir tanık olduğunu gözler önüne seren bu kitapları, tümüyle yazarın düşüncesi ve yorumlarından oluşmakta ve sözüm ona masum ve savunmasız bir halkın uğradığı soykırıma ilişkin tek bir belge dahi içermemektedir.

1- Dr. Johannes Lepsius, Armenien und Europa (Ermenistan ve Avrupa), Berlin, 1897, 266 s.

Lepsius, beş bölümden oluşan kitabının önsözünde; 1896 yılının Mayıs ayında Anadolu ve Suriye'yi, ayrıca Ermeni huzursuzluğunun ve birtakım kanlı olayların yaşandığı iki vilayeti -ki bu vilayetlerin hangileri olduğu açıklanmamıştır- baştan başa dolaştığını yazmaktadır⁹.

Adı geçen kitabın önsözünden başlayarak sayfalar boyu garip iddialarda bulunan ve bu iddialarını belgelendirme gereksinimi duymayan

8 Bihl, Die Kakasus-Politik..., II, s.71; Kılıç, "Ermeni Propagandaları...", s.287.

9 Johannes Lepsius, Armenien und Europa, Berlin, 1897, s. 7.

Lepsius, bu anlamsız ve saçma iddiaların yanı sıra Türkiye ve Türkler hakkında oldukça ağır ithamlarda bulunmaktadır. İngilizce ve Fransızca'ya da çevrilen söz konusu kitabın daha önsözünden, yazarın, konuya yaklaşımının kasıtlı olduğu ve tarihi gerçeklerin çarpıtıldığı, asılsız ve inanılması güç bir takım söylentilere yer verildiği kolaylıkla anlaşılabilir.

2- Dr. Johannes Lepsius, Bericht über die Lage des Armenischen Volkes in der Türkei (Ermeni Halkının Türkiye'deki Durumu hakkında Rapor), Tempelverlag, Potsdam, 1916, 303 s.*

1915 yazında Türkiye'ye gelen Lepsius, başta Enver Paşa olmak üzere bazı Türk devlet adamları ile ikili görüşmeler yaptıktan sonra, daha fazla suskun kalmaması gerektiği kanısıyla tamamen kendi görüş ve düşüncelerini yansıtan ve sayfalar boyu birtakım asılsız söylentilerden oluşan bu misyon raporunu hazırladı.

Lepsius, savaş yıllarında Almanya'da çok sıkı bir sansür uygulandığından söz konusu raporu yayınlamakta büyük güçlüklerle karşılaştığını, bu yüzden raporunu gizlice yayınlattı, 20 bin nüsha olarak Almanya genelinde dağıtımının yapıldığını, daha sonra ise raporun yayınlanması ve dağıtılmasının tamamen yasaklandığını belirtmektedir¹⁰.

3- Dr. Johannes Lepsius, Deutschland und Armenien 1914-1918 - Sammlung Diplomatischer Aktenstücke- (Almanya ve Ermenistan), Der Tempelverlag, Potsdam, 1919, 607 s.

İkibuçuk yıldan beri Hollanda'nın Den Haag (Lahey) şehrinde bulunan Lepsius, 1918 Kasımı'nın sonunda Almanya'ya döndü ve Alman

---

* Lepsius'un bu kitabı 1919'da "Der Todesgang des Armenischen Volkes (Ermeni Halkının Ölüm Yürüyüşü)" adı ile ikinci defa yayınlanmıştır (Jäschke, "Johannes Lepsius...", s. 448 n3). 1930'da ise dördüncü baskısı yapılmıştır (Die Große Brockhaus, Bd. 11).

¹⁰ Lepsius, *Deutschland und Armenien*, s. V.

Dışişleri Bakanı Dr. Solf ile bir görüşme yaptı (1 Aralık 1918). Bu görüşme sonrası, Dr. Solf'un izniyle Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki Ermeni sorunu ile ilgili belgeleri gözden geçirerek Mayıs 1919'da bu belgeleri yayınladı¹¹.

Türkiye'de, Birinci Dünya Savaşı sırasında istenmeden yaşanan bir takım olaylardan, çekilen acılardan, karşılıklı çatışma ve boğazlaşmalardan, tüm bu olumsuz gelişmelerden dolayı Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya açıkça suçlanmaktaydı.

Tüm bu suçlamalara karşı durabilmek için Almanya'nın bir ilki gerçekleştirmesi, Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan ve henüz daha yeni yaşanmış birtakım tarihi olaylarla (Ermeni sorunu) ilgili "bazı" diplomatik belgelerin yayınlatarak, Batı kamuoyunun bu konuda bilgilendirilmesi gerekiyordu.

Öte taraftan Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki ilgili belgelerin yayınlanması görevinin, daha 1918 yazında Almanya'nın Kafkasya'daki çıkarlarına ters düştüğü için aktiviteleri sınırlandırılan Papaz Lepsius'a verilmesi gerçeğinin de ayrıca sorgulanması gerekmektedir.

Almanya'nın, savaş sırasında karşılıklı olarak yaşanan birtakım olumsuz gelişmelerden suçlu görülemeyeceğini kanıtlama uğraşı içerisinde bulunan Dr. Lepsius'un "Almanya ve Ermenistan 1914-1918" adlı bu kitabı; iki bölümden oluşmaktadır. 1. Bölümde "giriş", 2. Bölümde de 1913- 1918 yıllarına ait 444 belge bulunmaktadır. Kitabın sonunda ise Jakob Künzler* tarafından kaleme alınmış olan bir misyon raporu ve 1914-1918 yıllarında Almanya Dışişleri Bakanlığı görevlilerini gösteren bir lis-

---

11 Lepsius, Deutschland und Armenien, s. V-VII.

* Jakob Künzler hakkında bilgi için bkz. Selami Kılıç, "Bazı Alman Çevrelerindeki 'Soykırım' İddialarına Eleştirel Bir Yaklaşım", *Yeni Türkiye (Ermeni Özel Sayısı I)*, Sayı: 37, Ankara, Ocak- Şubat 2001, s.331.

te yer almaktadır. Bu listede; Alman Başbakanları, Dışişleri Bakanları, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarları, İstanbul Büyükelçileri ile Adana, Halep, İskenderun, Bağdat, Beyrut, Şam, Erzurum, Hayfa, Yafa, Kudüs, Musul, Samsun, Sivas, İzmir, Trabzon Konsoloslarının isim ve görev süreleri bulunmaktadır.

4- Johannes Lepsius, u.a; Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914 "Avrupa Kabinelerinin Büyük Politikası", Bd. 1-40, - Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes- 2. Auflage, Berlin, 1927.

Lepsius, 1922'de Albrecht Mandelsohn Bartholdy ve Friedrich Thimme ile birlikte Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki diplomatik belgeleri, "Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914" başlığıyla 40 cilt halinde yayınlamıştır.

Söz konusu belge yayınında; Ermeni sorunu, 1908 ihtilali, 1909 Adana olayları, Türk-İtalyan savaşı ve Balkan savaşları ile ilgili bir çok diplomatik belge bulunmaktadır¹².

Lepsius ayrıca, 1900-1917 yılları arasında "Die Christliche Orient (Hıristiyan Doğu)" ve 1917'den itibaren de "Der Orient (Doğu)" adlarında iki ayrı dergi yayınlamıştır¹³.

Dr. Lepsius ve Kitapları hakkında Yazılanlar ve Değerlendirmeler

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordularının çeşitli kademelerinde görev yapan Alman subaylarından Osmanlı 3. Ordusu Kurmay

---

12 Winfried Baumgart, *Quellenkunde zur Deutschen Geschichte der Neuzeit von 1500 bis zur Gegenwart: Das Zeitalter des Imperialismus und des Ersten Weltkrieges 1871-1918*, Erster Teil (Akten und Urkunden), Darmstadt, 1991, s. 5-6; *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 14, s. 308.

13 *Der Große Brockhaus*, Bd. 11, s. 328.

Başkanı Felix Guse; Ermenilerin devamlı şikâyet ve yakınmaları üzerine, Batı kamuoyunun, göç yolundaki Ermeni halkına zulüm ve kitlesel meza- lim yapıldığına inandığını, olanları ve yapılanları topluca değerlendirerek, bu konuda biraz temkinli davranılması gerektiğini, Ermeni anlatı (rapor) larının daha çok propagandaya yönelik olarak kaleme alındığını, çoğu de- fa olayların abartıldığını ve devamlı olarak hep aynı şeylerden söz edildi- ğini yazmaktadır¹⁴.

Felix Guse, Lepsius ve çalışmaları hakkında ise şunları Yazmakta- dır:

“Zorunlu göç sırasında hayatını kaybeden Ermenilerin sayısı hakkın- da Lepsius’un verdiği rakamlar abartılı ve aynı zamanda kesinlikle inan- dırıcı değildir. Enver Paşa, bir konuşmasında, 300 bin Ermeni’nin göç yo- lunda yok olduğundan söz etmekteydi. Lepsius’un verdiği rakamlardan çok, bu sayının gerçeklere daha yakın olduğuna inanıyorum. Öte yandan Ermenilerin soykırımı uğratıldığı sloganı tamamen yanlıştır. Çünkü, Dünya Savaşı sonuçlandığında halen daha güçlü bir Ermeni halkı bulun- maktaydı.

“Alman kamuoyunun bir kısmı müttefikimiz için değil, aksine Erme- niler için çalışmaktaydı ve Almanya’da, Türklere çok Ermenilerin hak- sızlığa uğradıkları kanısı yaygındı. Ermeniler kendilerini acındırmayı çok iyi becerdiler ve yıllarca bu türden propagandalar yaptılar.

“Alman kamuoyunun sorunu bu şekilde algılamasında, Dr. Lepsi- us’un büyük katkıları olmuştur. Lepsius sonraları, Ermeni sorunu ile ilgi- li Almanya Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerini de yayınlamıştır. Bana göre; Lepsius, bu konuda büyük bir yanlıgı içerisindedir ve yanlış bilgi-

---

14 Felix Guse, “Die Armenieraufstand 1915 und seine Folgen”, *Wissen und Wehr* 6, Heft. 10, Berlin, 1925, s. 616-617.

lendirilmiştir. Bizzat kendi ifadesine göre; Lepsius, Ermeni sorunu ile ilgili olarak daha çok İstanbul'daki Amerikalılardan malzeme ve bilgi edinmişti ve Amerikalıların da bu konuda tarafsız oldukları pek söylenemezdi. Kışkırtıcı propagandalar yapmakta büyük rol sahibi olan Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau, Türklerin ne Türkçe ne de Fransızca açıklamalarını dikkate almaktaydı. Tercümanları ise her yerde ve her zaman olduğu gibi Ermeni tercümanlardı. Lepsius, Ermenilere Türklerden daha çok güveniyor, Ermenilerin isyan ettiklerine inanmıyor ve hatta İtilaf Devletlerine ağır ithamlarda bulunarak, Ermenileri savunuyordu. Dolayısıyla Cemal Paşanın onu sert ve kin dolu sözlerle ayıplamasında şaşılacak bir şey olmadığı gibi, Fransa'daki Alman savaş esirlerinin yaşadıkları olumsuzluklar hakkında asla sesini yükseltmeyen Lepsius, ağır bir dille eleştirilmekteydi.”¹⁵.

Soykırım iddiasının ispatında vazgeçilmez öneme sahip kaynakların en ünlüsü, Johannes Lepsius adlı bir papazın 1919'da yayınladığı “Der Todesgang des Armenischen Volkes -Ermeni Halkının Ölüm Yürüyüşü” adlı misyon raporudur. Lepsius'un ne denli nesnel bir tanık olduğunu, sanırım Enver Paşa hakkındaki notlarından öğrenebiliriz: “Enver Paşa içeri girdi. Nahif omuzları dökülen, sıska, orta boylu bir tip. Damarlarında dolaşan yarı Arnavut kanıyla Türk uyusukluğunu zaman zaman mace-ralara sürükleyen bu adam aslında bir kızı andırıyor. Süslü püslü üniforması, kürklü kalpağıyla bir çingene baronu...” Sözde soykırımı belgelemek amacıyla kullanılan bu raporda, Türkler hakkında bu türden ırkçı ifadelerin dışında, sayfalar boyu Ermenilerin Osmanlı askerlerine karşı köylerini nasıl kahramanca savundukları anlatılmaktadır. Tümüyle yazarın düşünce ve yorumlarından oluşan Lepsius'un bu eseri, “masum ve savunmasız bir halkın uğradığı soykırım” a ilişkin tek bir belge içermemektedir¹⁶.

15 Guse, “Die Armenieraufstand...”, s. 617-620.

16 Ersen Bayhan, “Ermeni Sorunu ve Bugünkü Alman Politikası”, **Tarihten Güncelliğe Ermeni Sorunu (Tahliiller-Belgeler-Kararlar)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, s. 189.

“Küçük Asya (Anadolu), Suriye ve Mezopotamya’daki Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkler tarafından zorla göç ettirilmeleri hakkında birçok tanığın raporlarına sahip bulunmaktayız. Bunlar çeşitli Amerikan, Alman, İsviçre, Norveç ve Danimarka misyonerlik kurum ve kuruluşlarının yöneticisi veya üyeleridir. Ancak bunlar arasında özellikle Anadolu’da bulunan Alman konsolos, subay ve büyükelçilerinin raporları ilk sırada yer almaktadır. Bu raporlar ve belgeler tanınmış Alman Ermeni dostu Dr. Johannes Lepsius tarafından toplanmış ve ‘Deutschland und Armenien 1914-1918’ başlığı altında yayımlanmıştır”¹⁷ diyen mültecilerden sorumlu Milletler Cemiyeti Yüksek Komiseri Norveçli Fridtjof Nansen, kitabının “Die Armenier während des Weltkrieges (Dünya Savaşı Sırasında Ermeniler)” alt başlığı altındaki satırları, Lepsius’un yayınlamış olduğu ve güvenilir olduğundan şüphe etmediği belgelere dayanarak yazdığını ifade etmektedir¹⁸.

1915 yılındaki “Ermeni Tehciri” hakkında ayrıntılı bilgiler içeren Almanya Dışişleri Bakanlığı diplomatik belgelerini daha 1919 yılında Ermeni dostu Dr. Johannes Lepsius’a derletip, “Almanya ve Ermenistan 1914-1918” adıyla yayınlama yetkisi veren Alman Hükümeti’ne teşekkür borçluyuz¹⁹ diyen André N. Mandelstam ise kitabının, “Die armenische Frage während des Krieges (Savaş Sırasında Ermeni Sorunu)” başlıklı 2. Bölümünü, tamamen Lepsius’un söz konusu kitaplarından alıntılar yaparak yazmıştır²⁰.

Sözüm ona “Ermeni sorununu nesnel olarak inceleyen ilk Türk araştırmacısı” iddiasında bulunan Taner Akçam diyor ki: “Birinci Dünya Savaşı sırasında çok sayıda Alman subay, diplomat, öğretmen ve misyoneri

---

17 Fridtjof Nansen, *Betrogenes Volk-eine Studienreise durch Georgien und Armenien als Oberkommissar des Völkerbundes*, Leipzig, 1928, s. 208-309.

18 Nansen, *Betrogenes Volk...*, s. 307-334.

19 André N. Mandelstam, *Das armenische Problem im Lichte des Völker und Menschenrechts*, Berlin, 1931, s. 33.

20 Mandelstam, *Das Armenische Problem...*, s. 32-40.

Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapmıştı. Son yirmi otuz yıl içerisinde Dünya savaşındaki gözlemlerin ve yaşananların konu edildiği bir dizi hatıra ve özellikle 'Ermeni soykırımı' ile ilgili raporlar yayınlandı. Papaz Johannes Lepsius, bu sürecin en önde gelen yazarlarından biridir. Onun yoğun çalışmalarıyla 'soykırım' Almanya'da bilinen bir konu haline gelmiştir. Ayrıca 1919 yılında Almanya Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerinin yayınlanması da onun bu yoğun çalışmalarının ürünüdür."²¹

Akçam tüm bunları yazarken savaşın sona ermesiyle birlikte Almanya'ya dönen Lepsius'a; Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi kapılarının ardına kadar açılması ve henüz daha yeni yaşanmış birtakım tarihi olaylarla ilgili diplomatik belgelerin olduğu gibi sunulması "gerçeğini" her nedense sorgulamamaktadır.

Bugün Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan birçok belgede; Birinci Dünya Savaşı'nda istenmeden yaşanan birtakım olaylardan Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki Almanya'nın sorumlu olduğu vurgulanmakta ve savaş sırasındaki tüm olumsuz gelişmelerden dolayı Almanya açıkça suçlanmaktadır.

İşte tüm bu suçlamalara karşı durabilmek için Almanya'nın bir ilki gerçekleştirmesi Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki Ermeni sorunu ile ilgili "bazı!" diplomatik belgelerin yayınlanarak, Batı kamuoyunun bu konuda bilgilendirilmesi gerekiyordu. Ermeni dostu, Ermeni yardımseveri olarak tanınan Dr. Johannes Lepsius, bu iş için âdeta biçilmiş kaftandı ve beklenildiği gibi, bu görev Lepsius'a verildi.

Lepsius, Dışişleri Bakanı Dr. Solf'un izniyle Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki Ermeni sorunu ile ilgili belgeleri gözden geçirdi ve Mayıs 1919'da bu belgeleri yayınladı. Lepsius, adı geçen arşivdeki çalış-

---

²¹ Taner Akçam, *Armenien und der Völkermord: Die Istanbul Prozesse und die Türkische Nationalbewegung*, Hamburg, 1996, s. 9.

maları sırasında, belgeleri özenle seçmiş ve hatta bazı belgelere özellikle yer vermemişti. Nitekim Alman gazeteci Paul Weitz'ın 20 Haziran 1918'de düşüncelerini ve gözlemlerini rapor ederek, Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazının, Lepsius'un söz konusu kitabında yer almaması yukarıdaki değerlendirmenin doğruluğuna bir kanıt oluşturmaktadır.

Paul Weitz, Osmanlı Genel Karargâhı'nın davetlisi olarak, Türkiye'ye gelmiş ve Avusturyalı savaş muhabiri Dr. Stefan Steiner, Türk tarihçisi Prof. Ahmed Refik (Altınay) Bey, Yüzbaşı Fahri Bey ve Almanya'nın Erzurum Konsolosu (Viskonsolos) Edgar Anders'le birlikte Nisan 1918'de Doğu Anadolu Vilayetlerini kapsayan bir araştırma ve inceleme gezisi yapmıştı.

Paul Weitz, Erzincan, Gümüşhane, Mamahatun (Tercan), Ilıca ve Erzurum'u ziyaret etmiş ve raporunda gayet samimi olarak; 1915 yılında Ermenilere uygulanan "tehcir" ve sonuçları, Ermenilerin Türklere mezalim yaptığı, yine Erzincan ve Erzurum'daki korkunç Ermeni Yönetimi (Ocak-Mart 1918) ve bu yönetim tarafından Türklere karşı yapılan kanlı mezalim hakkında bilgi vermektedir.

Tüm bunların yanı sıra, "Germany and the Ottoman Empire 1914-1918" adlı kitabında İngiliz tarihçi Ulrich Trumpener, Lepsius'un yayınlamış olduğu orijinal belgelerdeki bazı önemli pasajların "birisi!" tarafından değiştirildiğini ya da silindiğini önemle kaydetmektedir.

Ulrich Trumpener'in söz konusu kitabını eleştiren Fritz T. Epstein, Lepsius'un "Deutschland und Armenien" adlı kitabında yer alan birçok belgede metin değişikliği bulunduğunu tespit eden Trumpener'i doğrulamaktadır. Ancak, belgelerdeki bazı önemli pasajların Lepsius tarafından değil, daha sonraları bir başkası tarafından değiştirilmiş (silinmiş) olabileceğini belirtmektedir²².

22 Kılıç, "Bazı Alman Çevrelerindeki...", s. 332-333.

ÖZET

Dr. Johannes Lepsius (1858-1926). Alman din adamı ve politikacıdır. Ermenilere yönelik yardım kuruluşları arasında ilk sırayı alan, "Alman Doğu Misyonu" ile "Alman Ermeni Cemiyeti"nin yöneticisidir.

Ermeni dostu olarak tanınan Lepsius, Alman misyoneri sıfatıyla başta Ermeniler olmak üzere Doğudaki Hıristiyanlara yapılan yardım çalışmalarını yürütmüştür. Johannes Lepsius adlı bu papazın, Ermeniler hakkında yazdığı kitapları ise bugün Batı kamuoyunda, sözde soykırımın ispatında vazgeçilmez öneme sahip kaynaklar arasında yer almaktadır.

Sözde soykırımı belgelemek amacıyla kullanılan bu kitaplarda, Türkler hakkında her türden ırkçı ifadeler bulunmaktadır. Tümüyle yazarın duygu, düşünce ve yorumlarından oluşan Lepsius'un kitapları, sözüm ona "masum ve savunmasız bir halkın uğradığı soykırım"a ilişkin tek bir belge içermemektedir.

Anahtar Kelimeler: Lepsius, Türkler, Ermeniler, Misyoner, Almanya:

ABSTRACT

Dr. Johannes Lepsius (1858-1926), German priest and politician and a primary organizer between "German Eastern Missions" which was one of the first aid institutions, and "German Armenian Society"

Lepsius, who is also known as supporter of Armenians, continued the aid work to Christians in the East as a German Missioner. The books on Armenians written by a priest Johannes Lepsius, are among the most important sources in the western literature that prove the so-called genocide.

In these books that serve the purpose of so-called genocide, there are all sorts of racist phrases attributed to Turkish people. Lepsius' books that reflect only the personal views of the author, does not, in fact, carry a single real document on the so-called genocide of innocent and unprotected people.

Key Words: Lepsius, German, Armenian, Missioner, Turkish.